

ВІДГУК

офіційного опонента доктора історичних наук Т.Ю. Пшеничного на дисертацію М.А. Майороші «Мукачівська єпархія та Галицька митрополія: інституційні та особистісні взаємини між греко-католицькими провінціями та їхнім кліром (1919 – 1991)», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Український церковний простір, що формувався упродовж не одного століття під впливом різних політичних віянь та культурних трансформацій, представлений сьогодні широкою палітрою конфесій. Історичний шлях розвитку кожної по своєму унікальний, трагічний, болючий. Драматизму йому надавав і той факт, що кожна розвивалася в географічних та політичних межах тієї держави, до якої входили українські землі упродовж XVI – XX ст. Зокрема, це стосувалося Мукачівської греко-католицької єпархії та Львівської митрополії Української греко-католицької церкви. Обидві відіграли важливу роль в культурному та політичному житті західноукраїнських земель, проте, через геополітичні зміни на європейській карті, мінливість політичних режимів в регіоні та спричинені цим суспільні потрясіння, обумовили широкий спектр шляхів комунікації між двома церковно-адміністративними інституціями. Попри усі загрози та гоніння, що спіткали дві церковно-адміністративні одиниці у середині XX ст., вимушене катакомбне існування двох інституцій, вони зуміли вберегти свою самобутність та авторитет, які не змогли похитнути угорська, чехословацька, польська пропаганда у 1920-х – 1930-х рр., ані репресивна діяльність радянських спецслужб.

Тривалий час, дослідження Мукачівської греко-католицької єпархії, її взаємини з єпископатом Української греко-католицької церкви були табуйованими. Радянська пропаганда усіляко намагалася показати ці дві структури, як антисупільний елемент, «продукт Ватикану», пережиток минулого тощо.

Проте, лише з 1991 р. вивчення УГКЦ та МГКЄ стало набувати популярності. Зокрема на порядку денному науковців постали теми, що стосувалися особливостей відносин між єпископатом та вірними у 1920-х — 1930-х рр., форм комунікацій населення Закарпаття та Галичини у міжвоєнний період та в умовах підпільного функціонування церков, культурній взаємодії між галицькими та закарпатськими ченцями-василіанами, консолідації греко-католицького духовенства навколо українських національних змагань 1930-х рр., які вирували по обидва боки карпатських гір тощо. Поява спеціальних дисертаційних досліджень, монографій, збірників документів, археографічних видань засвідчили про зростання інтересу до обох церковно-адміністративних інституцій. У свою чергу, впродовж останніх 30 років, задекларована дисертанткою проблематика, неодноразово ставала предметом не лише серйозних наукових дискусій, але псевдонаукових спекуляцій, навмисно політизувалася різного роду організаціями чи окремими особами. Однак, відкриття все нових і нових архівних матеріалів, зокрема документів радянських спецслужб, дозволяє під новим кутом зору подивитися на столітній досвід відносин між двома церковними структурами, виокремити шляхи комунікації між ними, осмислити складні сторінки минулого з метою їх уникнення майбутньому.

З огляду на це дисертація М.А. Майороші є актуальною, як у науковому, так і суспільному сенсах.

Дисертаційне дослідження містить усі атрибути, які відповідають таким видам робіт. У «Вступі» сформульовано актуальність, зв'язок з науковими програмами, планами, темами, мета і завдання, об'єкт і предмет, географічні та хронологічні межі, теоретико-методологічна основа, практичне значення праці, особистий внесок здобувача, апробація результатів дослідження. Окремо слід відзначити основні тези новизни отриманих результатів, оскільки вони проливають світло на цінність дисертаційного проекту та його довершеність. Проте, окремі з них можна було відкоригувати, конкретизувати.

Аналіз стану наукової розробки теми дослідження побудований таким чином, щоб максимально показати особливості інституційних та особистісних відносин між Мукачівською греко-католицькою єпархією та Українською греко-католицькою церквою з митрополичим осідком у Львові. Для унаочнення дисертантка апелює до відносин між єпископатом УГКЦ та МГКЄ.

Дослідниця структурує історіографічний масив на кілька пластів: узагальнені праці з історії Української греко-католицької церкви; наукові дослідження, присвячені вивченню Львівської митрополії та Мукачівської єпархії; спеціальні роботи присвячені відносинам між МГКЄ та УГКЦ упродовж 1919 – 1991 рр. Однак, поза увагою автора опинився чіткий поділ історіографічного масиву на українську світську та українську церковну історіографію. Запропонований поділ має право на існування, за умови удосконалення хронологічного чи тематичного підходу до висвітлення еволюції історієписання із зазначеної проблеми. Цьому може допомогти й ґрунтовний аналіз наукових шкіл і тематик їхніх досліджень, зокрема в середовищі української еміграції.

Дисертантка виділила кілька груп джерел, які, наголошує вона, «не обмежуються лише документами». Вона класифікувала їх у наступний спосіб: архівні документи, опубліковані документи, спогади, листи та джерела особового походження, матеріали інтерв'ю. Цей список можна було б продовжити за рахунок ґрунтовнішої роботи з епістолярною спадщиною, що є надзвичайно інформативним видом джерела, а також церковна та світська періодична преса, хоча тут постає проблема вибору чітких критеріїв диференціації історіографічних джерел (за жанрами, форматом репрезентації, стилістикою, рівнем теоретизації емпіричного матеріалу тощо). Проте, при аналізі окремих груп джерел, зокрема архівного контенту, дисертантці слід було б бути дещо обережнішою в оцінюванні їхньої достовірності. Разом з тим, в оцінці джерельної бази занадто багато уваги приділено матеріалам радянської доби, у той час, як доволі скромним є аналіз архівних документів, пов'язаних з

висвітленням відносин між двома церковними інституціями у 1920-х – 1930-х рр. Однак, подекуди зустрічаються дещо непереконливі висновки щодо оцінки окремої групи джерел. Зокрема, коли авторка веде мову про спогади та щоденники церковних діячів, вона зазначає: «такий вид джерел належить ретельно верифікувати з іншими, передовсім документами, котрі відбивають відповідну епоху чи біографію». Із зазначеного не зрозуміло, з якими саме документами необхідно «верифікувати» щоденники.

Робота б значно виграла, якби дисертантка використала мемуарну та епістолярну спадщину духовенства МГКЄ 1920-х – 1930-х рр. Обминула увагою дисертантка аналіз періодичних видань. Називаючи такі видання, як газети «Нива», «Свобода», «Нова свобода», «Душпастыръ», «Благовѣстник» та інші, відсутня оцінка їхнього інформаційного наповнення.

Надзвичайно важливим є фрагменти, в яких окреслено тезаурус, що ним послуговується дисертантка. Проте, у тексті варто було б детальніше окреслити, спростити чи пояснити походження деяких ключових понять, як вони обслуговували суто конфесійні та суспільні інтереси.

У теоретичному підрозділі, для реконструкції процесу формування наукового нарративу М.А. Майороші обрала дослідницьку оптику, засновану на врахуванні всієї сукупності чинників – суспільно-політичних, економічних, ментальних, етнічних, що на нього у той чи інший спосіб впливали. При цьому найбільш випуклими лініями постають ті з них, що пов'язані з відносинами між Мукачівською греко-католицькою єпархією та Галицькою митрополією УГКЦ, правовим статусом цих інституцій в умовах практично нерегульованого диктату тоталітарних режимів, з одного боку, та складною траєкторією формування української політичної нації, в якій обидві брали активну участь. Однак, що стосується всебічності та ціннісного підходу до аналізу взаємин між двома церковно-адміністративними інституціями, то дисертантці слід було б більше приділити увагу до його реалізації.

Водночас у параграфі 1.3 зведено до мінімуму сюжет про методи і прийоми наукового дослідження, їхнє обґрунтування при розкритті досліджуваної проблеми. Інколи дисертантка, аналізуючи метод дослідження та його застосування у своїй роботі, раптово переходить на аналіз підходів у вивченні того чи іншого явища. Окрім того, доволі вдало М.А. Майороші обґрунтовує використання хронологічного та синхронічного методу дослідження. Разом з тим, необґрунтованим є використання біхевіористського підходу в дослідженні. Незрозуміло, що дисертантка мала на увазі, коли вводила його у наукову роботу.

У другому розділі дисертантка зосередила увагу на відносинах між МГКЄ та Львівською митрополією УГКЦ в контексті реформ ЧСВВ, взаємовідносинах галицьких і закарпатських василіан та комунікації між єпархами двох церковних інституцій. Проте, дещо необґрунтованим є застосування термінів «Підкарпатська Русь» та «Угорська Русь», що зустрічається у всьому розділі.

Цілком слушно дисертантка підходить до висвітлення передумов реформи, як явища глобального, що не може бути замкнуте саме в собі. Проте, доцільніше було ґрунтовніше наголосити на сприйнятті закарпатськими духовенством цих реформ, адже, відомо, що були і ті, які гостро критикували Добромильську реформу на стадії її втілення у життя.

Цілком слушно М.А. Майороші наголошує, що саме реформування ЧСВВ у Мукачівській єпархії було справою часу і диктувалося реаліями та викликами, які постали перед чином у перші десятиліття ХХ ст. Використання галицького досвіду, чітко підмітила дисертантка, суттєво вплинув на «перезавантаження» духовного та культурно-освітнього життя на Закарпатті. Однак, поза її увагою залишилося обґрунтування тези, яка міститься у висновках до параграфу 2.1, що реформа сприяла «зміцненню української національно-політичної орієнтації». На жаль, цьому не надається достатньої уваги й у параграфах 2.2 та 2.3, за виключенням масштабів культурно-просвітницької діяльності та їхніх гуманітарних наслідків.

У параграфі 2.2 не можна не погодитися з дисертанткою, що василіанський місіонерський рух на Закарпатті у 1920-х був унікальним і свідчив про зростання авторитету греко-католицької церкви в регіоні, яку тривалий час чехословацька влада штучно маргіналізувала. Позитивним аспектом є наведення у другому розділі статистичних відомостей, які проливають світло на масштаби місій та культурно-просвітницьку діяльність чину. Згадуючи про дискредитацію закарпатськими москвофілами ЧСВВ, як і його діяльності загалом, М.А. Майороші слід було б звернути уваги на особливості відносин перших з МГКЄ, поширення серед населення сепаратистських ідей тощо. Слід було б показати й прибічників русофільської течії серед греко-католицького духовенства краю, зокрема о. Євменія Сабова, які чинили опір культурно-просвітницькому рухові ОО Василіан, а також галицьким впливам на Закарпаття. Та разом з тим, дослідниця слушно узагальнює, що попри серйозний опір різних політичних організацій та Православної Церкви, МГКЄ стала осередком просвітництва та культурного піднесення краю.

Доволі вдало у висвітлення культурних рухів на Закарпатті під проводом монахів та монахинь ЧСВВ дисертантка інтегрувала відносини митрополита УГКЦ А. Шептицького з духовенством, монашеством, політичною та культурною елітою краю. М.А. Майороші цілком правомірно вважає, що найбільш продуктивними взаємини глави УГКЦ були з єпископом Петром Гебеєм. При цьому, доречно було б вказати й на труднощі, які існували в комунікації між А. Шептицьким та іншими єпископами МГКЄ, джерела їхнього виникнення та шляхи пошуку порозуміння.

У третьому розділі дисертантка порушила складну тему, дискусії над якою і сьогодні не вщухають серед науковців. Проте, починаючи вести мову про активізацію відносин між двома церковно-адміністративними інституціями, варто було б вказати на час/обставини, які цьому сприяли. Очевидно, що слід

було б вказати на суспільно-політичні процеси, які відбувалися в Галичині та Закарпатті, та за яких умов інтегрувалися у них обидві церковні структури.

Абсолютно доречно у параграфі 3.1 М.А. Майороші вказує на поділ Мукачівської греко-католицької єпархії в 1938 р., і вважає це виключно політичним актом з боку угорської та чехословацької влади. В контексті цього, слід було б вказати на заангажованість єпископів та духовенства єпархії в політичне життя, їхню оцінку тих реалій, в яких церква опинилася. Доволі фрагментарно подано у дисертаційному дослідженні відношення єпископів О. Стойки та Н. Наряді до проголошення Карпатської України. З цього приводу опубліковано чимало архівних документів, використання яких дозволило б значно ширше подивитися на участь духовенства МГКЄ в політичному житті Закарпаття та його відносини з галицькими політичними організаціями чи їхніми лідерами, а особливо з галицьким греко-католицьким духовенством, яке брало серйозну участь в політичному житті Галичини.

Зосереджуючи увагу на відносинах МГКЄ та Галицької митрополії УГКЦ у 1939 – 1945 рр. дещо незрозумілим є твердження, на підставі чого угорський окупаційний режим змушений був «лібералізувати» своє відношення до церкви. Це при тому, що, як зазначає дисертантка, уся релігійна сфера регламентувалася законодавством. Також дещо необґрунтованим є твердження, що «місцеві релігійні громади не були в опозиції до уряду». Це при тому, що в наступному абзаці М.А. Майороші зазначає, що «стосовно василіанських ченців угорська влада виявляла упередженість», а далі, що «Перші утиски василіан розпочалися вже 18 березня 1939 р., коли угорськими жандармами було здійснено обшук в Імстичівському монастирі».

Торкаючись питання про участь єпископів МГКЄ О. Стойки та М. Дудаша у заступництві за ОО Василіан перед угорським окупаційним режимом, дослідниця не просто перераховує їхні заслуги. На підставі архівних документів вона вважає їх ключовими фігурами МГКЄ.

Авторка не оминає увагою форми комунікацій між духовенством обох церковних інституцій в умовах Другої світової війни. Проводячи паралелі між життям священників МГКЄ та Львівської митрополії УГКЦ в умовах окупації, дослідниця стверджує, що єпископат готував усіх до непростих умов діяльності. При цьому підсилює свої висновками різного роду документами.

Дисертантка вбачає, що причиною труднощів у взаємовідносинах духовенства в умовах війни був тотальний контроль таких комунікацій окупаційними адміністраціями.

Реконструкція взаємовідносин Галицького та Мукачівського духовенства у післявоєнний період, пошуки спільних та відмінних рис в радянській антицерковній кампанії в Галичині та Закарпатті спирається на виклад авторкою усіх її складових: особливостях політичної ситуації, масштабах роботи радянських спецслужб по дискредитації УГКЦ та МГКЄ, реакції місцевого населення на антирелігійну пропаганду тощо. Проте, доволі сумнівною є надмірна зосередженість на лідері «Ініціативної групи» о. Г. Костельнику, а також його безпосередній участі у підготовці до ліквідації Мукачівської греко-католицької єпархії. На Закарпатті діяли власні «лідери об'єднавчого руху», про що дослідниця неодноразово зазначає.

Щодо специфіки ліквідації МГКЄ, то відношення до наведених дисертанткою аргументів є неоднозначні. Звісно, вони мають право на існування, у тому твердженні, що «На Закарпатті радянська влада розпочала процес ліквідації ГКЦ більш обережно, враховуючи свою неповну обізнаність з регіоном та специфіку краю. На це було декілька причин: по-перше, край ніколи раніше не належав СРСР, був багатонаціональний та поліконфесійний; по-друге, між греко-католиками та православними на Підкарпатській Русі були серйозні протистояння майже 20 років, що ускладнювало проведення процесу приєднання до РПЦ». Проте, дещо більшого обґрунтування потребує теза про поліконфесійність Закарпаття, адже відомо, що, по-перше, Галичина була не менш поліконфесійною аніж Закарпаття, а, по-друге, для радянських спецслужб

конфліктні ситуації в середині етнічних груп чи національних меншин були завжди вигідні. Відповідно, авторі слід було критичніше підходити до аналізу історіографії. Зовсім не зрозумілим є використання авторкою дисертаційного дослідження терміну «Підкарпатська Русь», при аналізі подій на Закарпатті після 1938 р.

М.А. Майороші висвітлює основні аспекти завершального етапу операції по ліквідації МГКЄ, надає їм чіткості та пріоритетності. Зокрема, вона вдало виділила три вектори діяльності радянських спецслужб в рамках підготовки до ліквідації єпархії: фабрикація звернень з боку населення Закарпаття про підтримку православ'я, використання місцевих ЗМІ для дискредитації МГКЄ, фабрикування вбивства єпископа Т. Ромжі тощо.

Здобувачка окреслює загальні риси підпільного функціонування МГКЄ та Галицької митрополії УГКЦ, шляхи легалізації та відродження, маркуючи ці етапи в житті церков, як взаємопов'язані. В окремих сюжетах подається опис репресивних заходів по відношенню до духовенства, налагодження відносин між закарпатським та галицьким греко-католицьким духовенством на засланні. Представлено незначну кількість статистичних даних про масштаби репресій проти греко-католицького духовенства по обидва боки карпатських гір. Проте, часто ці відомості в роботі є розпорошеними.

В останньому розділі дисертаційного дослідження підводяться підсумки наслідків ліквідації двох греко-католицьких інституцій. Використання джерел дозволило дисертантці сформувати комплексну картину основних періодів катакомбного життя Церкви. Однак, до параграфів 4.2 та 4.3 доречно було залучити ширший спектр архівних документів Галузевого архіву СБУ та Інститут історії Церкви УКУ. Це б дозволило ґрунтовніше підійти до аналізу етапів легалізації церков, розуміння такого явища, як «церковне дисидентство», регіонального виміру процесу виходу МГКЄ з підпілля тощо.

Дисертаційне дослідження завершують висновки і теоретичні узагальнення. Основні її результати апробовані на наукових конференціях і в наукових виданнях.

Відзначаючи безумовні здобутки автора, слід висловити й певні зауваження та міркування дискусійного та рекомендаційного характеру.

Певні неточності присутні у назвах окремих розділів та їхніх параграфів. Так у параграфі 2.3 незрозуміло, чому увага фокусується на митрополиті А. Шептицькому, тоді як у назві розділу декларуються відносини інституційні та міжособистісні загалом. Незрозумілим є акцентування уваги на Гавриїлу Костельнику в параграфі 3.3.

В актуальності теми, коли ведеться мова про збільшення інтересу до вивчення «церковної проблематики», то варто в такому руслі писати про історію УГКЦ чи МГКЄ, а не про «Греко-Католицькі Церкви». Останніх є багато і становище усіх у ХХ ст. було різним.

Наскрізно через усе дисертаційне дослідження проходить термін «Підкарпатська Русь», який втратив свою актуальність, як власна назва, у 1938 р. Інколи його вживання має сенс, якщо авторка описує події 1930-х рр., далі по тексту цей термін недоречний.

В історіографічному огляді практично відсутня вступна частина, такі огріхи трапляються і в інших розділах дослідження. Складним для розуміння є структура аналізу історіографічної бази. Її слід було б подати або в процесі становлення (еволюції), або ж тематичному. Інколи трапляються не зовсім однозначні висновки при аналізі радянської історіографії. Зокрема, радянського історика Є. Гальського (К. Дмитрука) чомусь називають «безперечним авторитетним істориком з історії галицької архієпархії» (с. 24).

На с. 25 відсутній фаховий та ґрунтовний аналіз робіт Г. Лужницького та єпископа С. Мудрого, І. Патрила. Дещо неповним є огляд діаспорної історіографії загалом. На цій самій сторінці відсутня інформація про розвиток української національної історіографії після 1991 р.

Частина розділів дисертаційного дослідження не містить ґрунтовних проміжних висновків, у тексті роботи трапляються русизми, стилістично не вивірені звороти і словосполучення на кшталт: «літургійний комплекс», «боротьба проти спільного ворога (комунізму та радянської влади)», «комплекс спільних заходів комуністичної партії», «уряду став такий стійкий і такий безкомпромісовий» тощо. В роботі дисертантки частина цитата подається російською мовою.

Однак висловлені зауваження і пропозиції не змінюють загальне позитивне враження від кваліфікаційної роботи, яка є самостійним, оригінальним дослідженням актуальної теми.

У цілому, дисертаційний проект Марії Андріївни Майороші «Мукачівська єпархія та Галицька митрополія: інституційні та особистісні взаємини між греко-католицькими провінціями та їхнім кліром (1919–1991)» є цілісним, логічним, завершеним науковим дослідженням, що має наукове та практичне значення. За змістом, обсягом, науковою новизною, теоретичним і практичним значенням та оформленням дисертаційна робота відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ 656 від 19.08.2015 р. «Про затвердження порядку присудження наукових ступенів»), а її автор – М.А. Майороші заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

д.і.н., заступник декана історичного факультету
з науково-педагогічної та навчальної роботи
Київського національного університету
імені Тарас Шевченка

Т.Ю. Пшеничний